

SPIRA VERONIKA

Hol az Ígéret Földje?

Arthur Koestler: Sötétség délben

Európa – Reform közös kiadás 1988.

Fordította: Bart István

„- *Miért csukták le?*
- *Politikai elhajlás.*
- *Brávó! A farkasok*
felfalják egymást!”

(Rubasov és a cári tiszt párbeszédéből)

Arthur Koestler (1905-1983) „magyar születésű, frankofil angol író” volt, ahogy magát ironikusan-komolyan nevezte. Ez a felsorolás azonban korántsem teljes, hiszen ki kell egészítenünk azzal, hogy 35 éves koráig kizárólag *németül* írt, ugyanis olyan monarchiabeli kétnyelvű zsidó család szülötte, amely éppolyan otthonosan mozgott Pesten, mint Bécsben, a magyar nyelvben, mint a németben. Leghíresebb regénye, a *Sötétség délben*, a közelmúltban jelent meg magyarul, közel félszázaddal azután, hogy világsikert vívott ki magának. Az elismerés tartósnak bizonyult, azóta is a század legfontosabb regényei között tartják számon.

Koestler 1932-33-ban töltött egy évet a Szovjetunióban, de csak a Sztálin-Hitler paktum után szakított végképp a sztálinizmussal, és lett mindenféle totalitarizmus kérelmelhetlen ellensége. Bár Koestler is megjárta a polgárháborús Spanyolországot, mint Orwell, akivel később, angliai éveiben barátságot kötött, de míg Oewellnek Katalónia volt a meghatározó élmény, amely szembefordította a mind a jobb, mind a baloldali totalitarizmussal, és a *Hódolat Katalóniának*, majd az *Állatfarm* és az *1984* írására vezette, Koestlernek még három évre volt szüksége ahhoz, hogy a szakítás véglegessé váljék benne, és a *Sötétség délben* megírásához fogjon. Számára 1939-től vált világossá, hogy Európa nem egy jobb- és baloldal közötti választás előtt áll, hanem csupán a tökéletlen demokrácia és a totális diktatúra alternatívái állnak nyitva előtte. E dilemmát végiggondolva Koestler *Lukáccsal éppen ellentétes álláspontra jutott*. Míg Lukács úgy vélte, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus, Koestler arra a meggyőződésre jutott, hogy a legtökéletlenebb demokrácia is jobb a totális diktatúránál, legyen az jobb- vagy baloldali. Ebben Orwell is osztozott a véleményét, holott nem rajongott sem a brit gyarmatbirodalom viselt dolgaiért, sem az amerikai kapitalizmusért, és amint az *1984* mutatja, semmilyen illúziót nem táplált egyik nagyhatalom iránt sem.

A *Sötétség délben* 1939-40-ben íródott németül a hírhedt francia vernet-i internáló táborból való szökése közben. Portugáliába érve minden nehézség nélkül kaphatott volna amerikai vízumot, ő azonban nem akarta elhagyni Európát, Angliába igyekezett. Amikor 1940-ben a regény Londonban megjelent, ő éppen egy angol börtönben töltötte büntetését illegális határátlépés miatt. A *Sötétség délben* azonnal figyelmet keltett. Szinte minden tekintélyesebb lap mint fontos művet recenzálta, de *George Orwell* volt az, aki a regény igazi jelentőségét felismerte. Tisztán látta, hogy Koestler regénye után az európai liberálisoknak is végleg le kell számolniuk a sztálinizmussal szembeni illúzióikkal. A regény ugyanis egy olyan kérdésre adott a művészet eszközeivel hiteles választ, amely már az első *moszkvai perek* óta foglalkoztatta az európai és a világgözüvéleményt: hogyan lehetséges, hogy a perbe fogott

kommunista vezetők, a régi gárda tagjai, akik a cárizmus, sőt nem egyszer a fasizmus börtöneit is megjárták anélkül, hogy megtörtek volna, a legképtelenebb bűnökkel vádolják magukat a nyilvánosság előtt. A regény ennek a lélektani rejtélynek a kulcsát adja, végigkísérve egy bolsevik forradalmár, *Nyikolaj Szalmanovics Rubasov* belső monológját letartóztatásától a kihallgatásokon át a nyilvános tárgyalásig, majd a kivégzéséig.

Rubasov figurájában *Buharin*, *Radek* és *Trockij* szintézisét adja Koestler. Gondolkodása inkább Buhariné, személyisége, fizikai megjelenése inkább Radeké és Trockijé. Alakjának, sorsának megformálásában természetesen szerepet játszottak személyes élményei, barátainak szovjetunióbeli sorsa is, többek között *Alexander Weissbergé*, akit a Buharin-perben szerettek volna koronatanúként felhasználni. Weissberg felesége, de később ő maga is beszámolt Koestlernek börtönélményeiről, sőt 1952-ben ki is adta visszaemlékezéseit.

Weissberg egyike volt azoknak az európai értelmiségieknek, akik lelkesedésből érkeztek a Szovjetunióba, hogy szaktudásukkal segítsék felépíteni a szocializmust, de pár év múlva a Ljubjankán és a Gulágon találják magukat. A Sztálin-Hitler paktum után pedig jó néhányukat, a volt német és osztrák állampolgárokat, átadták a barátság jegyében a Gestapo-nak, ahogy Weissberget is.

A regény világhírűvé mindennek ellenére csak a negyvenes évek második felében, a francia fordítás és főképp az amerikai kiadás után vált. 1941-ben a Hitler-ellenes szövetség idején, amelyben a Szovjetunió meghatározó szerepet játszott, a politikai viszonyok nem kedveztek a regény népszerűsítésének. A győzelem után, de különösen a hidegháború kezdetétől hirtelen világszenzáció lett. Azonnal nagy szenvedélyeket kavart, ünneplés és megbélyegzés, reveláció és felháborodás fogadta. Gyakran az írónak magának is úgy tetszett, hogy nem mindig azok ünneplik, akikkel azonosan gondolkodik, és nem mindig azok vádolják, akik valóban eltérő célokat követnek. A francia baloldal például, és nem csak a kommunisták, hanem Sartre és Simone de Beauvoir is úgy vélekedett, hogy Koestler könyve nem tekinthető baloldalinak, szerzőjét a többi volt kommunistaival együtt elutasították mint renegátot. Az amerikai és európai jobboldal nagyobb része ünnepelte a könyvet. Erre mondta Arthur Koestler, hogy nem változtathatjuk meg csak azért a meggyőződésünket, mert elvi ellenfeleink egyetértenek velünk; ami látszólag azonos, az a lényege szerint lehet nagyon is különböző. És valóban az is volt. Amíg Arthur Koestler világnézeti, politikai problémákkal egyáltalán foglalkozott (az ötvenes évek közepéig), olyan baloldali liberális volt, aki, mint említettük, kérlelhetetlen antisztálinista nézeteket vallott, és nagyobb veszélynek tartotta a totális államiság terjeszkedését, mint a demokrácia bármilyen fogyatékos változatának megerősödését. Az egyén szabadságának, az emberi jogoknak a tiszteletben tartását tekintette a legfontosabb értékmérőnek minden társadalom megítélésében. A McCarthy-féle Amerika ugyan nem kevés visszatetszést keltett benne (nem léphetett be Amerikába mint volt kommunista), az amerikai liberálisokat mégis arra figyelmeztette, hogy jogos elégedetlenségük a maguk társadalmával ne tegye őket olyasminek a híveivé, amiről semmit sem tudnak.

Éveken át kötelességének tartotta a nyugati világ baloldalának a felvilágosítását, és a hamis illúziók eloszlatását a sztálinizmus valóságát illetően. Amíg azonban a sztálinizmus és a szocializmus, a sztálinizmus és a Szovjetunió egymás szinonimái voltak, Arthur Koestler gondolatai és művei nem juthattak el Európa keleti felébe. Most jött el az ideje annak, hogy műveivel és gondolataival – ahogy Orwellével, Szolzsenyicinével és reméljük, hamarosan Gide-ével, sőt Nagy Lajoséval és másokéval is – a szélesebb olvasóközönség is megismerkedhessen.

Tegyük hozzá, hogy számos regénye, esszéje, tudományos munkája vár még arra, hogy lefordítsák magyarra. Akkor majd a hazai olvasó is mélyebben megértheti ezt a mindvégig *jellegetesen közép-európai szellemiségű alkotót*, aki soha nem tett le arról a már Nyugaton is egyre furcsább igényéről, hogy az egész univerzumot egységben lássa és kutassa, akárcsak a Monarchia utolsó nagy polihisztorai.

Koestler 35-40 éves koráig éppoly extenzíven és egyúttal intenzíven akarta megismerni a világot újságíróként, mint később íróként és tudósként. Bejárta Európa és a Közel-Kelet országait, interjú készítve Freuddal, Thomas Mann-nal, Fejszál királlyal és az akkor még terrorista Beginnel, élt Berlinben, tudósított a Zeppelin léghajó fedélzetéről, beutazta a Szovjetuniót, megismerkedett Buharinnal, Radekkal. Spanyolországban megtapasztalta a polgárháborút, volt a fallangisták halálra ítélt foglya, volt francia internáló táborban Le Vernet-ben, angol börtönben, a háború utáni Párizsban Camus-vel, Sartre-ral és Beauvoirrall is kapcsolatban volt, és persze ismerte Angliát és az Egyesült Államokat is több ízben. Univerzalizmusra törekvését talán egy 1949-ben írt művének címe érzékeltetheti legfrappánsabban: *Insight and Outlook: An Inquire into the Common Foundations of Science, Art, and Social Ethics* (Bepillantás és kitekintés: A tudomány, a művészet és a társadalmi etika közös alapjainak vizsgálata.).

Az egyszerre extenzív és intenzív kereső nyugtalanság egy egész nemzedék és egy szociális réteg sajátja volt, nemcsak Koestleré, bár kétségtelenül ő ennek a legismertebb alakja. Az idősebbek és hasonló korúak közül gondoljunk a 20-as évek Déry Tiborjára, Fejtő Ferencre, Ignotus Pálra, Németh Andorra, részben Márai Sándorra vagy Faludy Györgyre, Robert Capara. A magyar „elveszett nemzedék” életmódját, gondolkodását Déry Tibor örökölte meg a legplastikusabban *Pesti felhőjáték* című regényében, ahol még a főhőst is Németh Andorról mintázta. A regény eredeti címe még árulkodóbb: *Átutazó*, ami életformát, nyugtalan otthontalanságot, örökös keresést jelent. Hasonlóan beszédesek Márai regénycímei e korszakról: *Zendülők, Idegen emberek*. Németh Andor Koestlernek is egyik ifjúkori barátja volt, József Attila számára pedig egy időben az idősebb, bár semmivel sem stalilabb bátyj szerepét töltötte be:

Németh Andor

Egy nagyon tiszta vízcseppet
dörgöljete a szemire -
harminchat éve várja már
térden a kékpúpú tevé.

Lidi, főzz neki húslevest,
rabbi, mondj neki kabbalát,
vegyetek békákat neki,
hogy legyen népe legalább.

Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén őrzi a leölt
halacskák szürke sóhaját.

(1927-28.)

Már ezek a kapcsolódási pontok is jelzik, hogy a magyar kultúra szempontjából is milyen fontos lenne életművének hazai vizsgálata, hiszen szellemisége, attitűdje kétségtelenül közép-európai és részben magyar gyökerű. (Zárójelben megjegyezhetjük, hogy a monarchia szellemi életével foglalkozó kutatók is elmulasztották életműve számbavételét ebből az aspektusból.) De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy 1935-ben hosszabb pesti tartózkodása idején a magyar szellemi élet számos alakjával ismerkedett meg, személyes kapcsolatban volt több íróval, köztük József Attilával is. Sok szóbeli információ indult el akkor tőle pl. a szovjetunióbeli tapasztalatairól.

A regény körül a negyvenes években kirobbant és még évekig dúló szenvedélyek oka az volt, hogy Arthur Koestler valóban az elsők között tárta fel szépirodalmi műben a sztálinizmus belső logikáját, etikai és pszichológiai alapjait, és ezzel sokak szemében profanizálta a kommunizmus mítoszát. Regénye valóban a bolsevik tudat és morál pontos természetrajza, valamint annak az útnak a rekonstrukciója, amelyet a Megváltás és Utópia önfeláldozó és racionális előharcosai jártak be, míg végül elfogadták a terrort, a tömegek millióinak elpusztítását, sőt saját likvidálásukat is. A főhős, *Rubasov* annak a társadalmi rendnek, amelynek maga is egyik megteremtője és vezetője volt, a börtönében gondolja végig ezt az utat, tulajdonképpen az életét, és vet számot tetteivel, döntéseivel. Maga elé képzei a forradalom előharcosait, Lenin korai munkatársait, akik közül ő is egy volt, az első pártkongresszus delegátusait:

Maroknyian voltak csupán akkor még, egy merőben új emberfaj képviselői: harcos filozófusok. Úgy ismerték az európai városok börtöneit, mint a kereskedelmi utazók a szállodákat. Hatalomról álmodtak, de csak azért vágytak hatalomra, hogy egyszer és mindenkorra eltöröljék a hatalmat ...”

Ez volt hát a kiindulópont, véli *Rubasov*, csupa harcos filozófus, pragmatikus, bátor férfi. Sosem volt még az emberiség olyan közel *Platon* államának megvalósításához, mint amikor ezek a férfiak munkához láttak, gondolja. Mi történt azonban később, hogyan vált az emberiség megváltásának műve olyanná, amiről *Rubasov* már úgy érzi, nem az, amit teremteni akartak:

„A Párt és az Állam immár nem képviseli a Forradalom érdekeit, azaz a tömegek érdekeit, vagy ha úgy tetszik, magát az egész emberi haladást.”

Érzi, hogy az okokat a bolsevik etika belső logikájában kell keresnie, és bár ez a logika hibátlannak tűnik, mégis minduntalan *Richardra*, a kis *Loewyre* és *Arlovára* kell gondolnia. A bolsevik etikát a századelő kommunisztái formálták ki az előző forradalmár nemzedékek hagyományát követve. Ennek az etikának a lényege az individuum, az 2én” tagadása, és a „mi” felsőbbrendűségének elfogadása, egészen az aszkézisig. A lemondás az individualizmus minden formájáról azonban súlyos morális következményekkel jár. A morál azonosítása a szolgálattal, az engedelmességgel felmentést ad minden, a párt érdekében elkövetett bűn alól:

„Csak kétféle etika létezik, s ezek homlokegyenest szemben állnak egymással. Az egyik a keresztény, humanista etika szentnek nyilvánítja az egyént, és azt állítja, hogy emberi egyedekre nem alkalmazhatók a matematika törvénye. A másik viszont abból az alapelvből indul ki, hogy minden kollektív cél bármely eszközt szentesít, és nemcsak megengedi, de meg is követeli, hogy az egyén minden tekintetben alárendeltesek a köznek, s ha szükséges, akár

fel is áldoztassék a köz érdekében – egyszerűen törölhető az élők sorából, mint egy kísérleti nyúl vagy áldozati bárány, ha úgy tetszik.”

E logika szerint a kollektív cél szentesít minden eszközt. *Rubasov* kételkedik ennek a logikának a feltétlen helyességében, talán mindig is kételkedett, de mint kispolgári érzélgést elnyomta magában. Ez vezetett arra, hogy maga is feláldozzon jó szándékú, ártatlan embereket a párt érdekében és utasítására. Így tett 1933-ban, Hitler választási győzelme után *Richard*dal, a német kommunistával, aki a szétvert mozgalom megmaradt harcosa volt, és a maga eszével és eszközeivel tovább akart harcolni a fasiszmus ellen. *Rubasov*nak azonban a Párt döntése alapján a Gestapo kezére kellett őt adatni, mert *Richard* eltért a kívánt pártvonalától, minden antifasiszta erő összefogását hirdette röplapjain, a párt pedig éppen a szociálfasisztáknak nevezett szociáldemokráciát tekintette akkoriban legfőbb ellenségének. *Rubasov*ot nem hagyja nyugodni e találkozás óta az a *Pieta*-kép, amelyen Mária alakját éppen *Richard* takarta el a tekintete elől a képtári titkos találkozón. A *Pieta* Mária-alakjának fájdalmat és csüggedést kifejező kézmozdulata vezérmotívumként szövi át a regény szövegét, ahogy *Rubasov* emlékezetébe is minduntalan visszatér, szimbolizálva az elfojtott „másik” etikát, az áldozatokért érzett fájdalmat. *Richard* után *Rubasov* még hasonlóképpen és hasonló okokból feláldozta a kis *Loewyt*, a kommunista belga dokkmunkást is, aki ellenezte a fasiszta Olaszország elleni bojkott megtörését a szovjet szállítmányok kedvéért, és *Arlovát*, a titkárnőjét, akiért, bár tudta, hogy ártatlan, nem emelt szót, hogy magát ne keverje bajba. A pártnak ugyanis – ez a logika vezette – rá nagyobb szüksége van, mint egy névtelen titkárnőre.

E logika kétségtelenül jól szolgálta a hatalom megszerzését és megtartását, ezt *Rubasov* nagyon jól tudta, ezért vállalta ezeket a bűnöket, és nyomta el magában a büntudatot. Ezért kételkedett még kétségei jogosságában is:

„Megengedheti-e hát magának, hogy merő undorból, csüggedésből és hiúságból visszalépjen a szereptől? És ha kiderül, mindennek ellenére, hogy a Nagy Egyesnek mégis csaka igaz van? És hogy itt benn is, a mocsokban, a vérben, a hazugságok közepette is, mindennek dacára a jövő alapjait fektetik le?

Vajon nem mindig is embertelen, gátlástalan építőmester volt-e a történelem, hazugságból, vérből és sárból keverve malterét?”

Ezt a meggyőződést erősíti benne a kihallgatását vezető régi elvtársa, *Ivanov* is, aki ugyancsak a régi gárda tagja:

„De gondolj csak a Gracchusokra, Saint-Justre és a párizsi kommünre. Mostanáig mindig moralizáló dilettánsok csinálták a forradalmakat. Mindig jóhiszeműek voltak, és mindig rá is fizettek dilettantizmusukra. Mi viszont, a történelemben először, következetesek voltunk...”

Kétségtelen, a sztálinizmusról sok mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy dilettáns lett volna a hatalom abszolúttá tételében és megtartásában. De *Ivanov* hivatkozik *Dosztojevszkij* hőisére, *Raszkolnyikovra* is, azt állítva, hogy csupán azért tekinthető bűnösnek, mert az individualizmus logikája vezette. Ha a párt adott volna parancsot az öreg uzsorásnő megölésére és kifosztására, tette helyes és erkölcsös volna.

Dosztojevszkij az *Ördögökben* ennek az antiindividuális „szolgálat”-etikának éppen ezt az emberellenes logikáját ábrázolta az akkori forradalmárok: Nyecsajev és körének tetteit elemezve, megérezve bennük a jövő fenyegetését. Tudjuk, hogy Sztálin is Nyecsajevhez

hasonlóan gondolkodott már ifjú forradalmárként is, gondoljunk hírhedt bankrablására, amellyel a kimerülő pártkasszát kívánta feltölteni.

Ivanov arra akarja rádöbbsenteni *Rubasovot*, hogy a bolsevik logika és a sztálinista gondolkodás között nincs éles határ, ezért feltétel nélkül alá kell rendelnie magát a párt akaratának, és vállalnia kell az utolsó áldozatot: önmaga nyilvános megbélyegzését. Erre pedig azért van szükség, hogy a még fejletlen tömegek megértsék a nyilvános perekből, hogy eltérni a párt vonalától a legnagyobb veszélyt rejti magában, hiszen még a volt vezetőket is árulóvá teszi. *Ivanov* azonban hiába képviseli töretlenül az új hatalmi logikát, őt is letartóztatják mint a régi gárda tagját, ugyanis az új káderekhez mérve ő túl intellektuális, túl művelt és szuverén. *Rubasov* kihallgatását *Gletkin* veszi át, aki a régi bolsevikok szemével „neandervölgyi”, özönvíz utáni embertípus. Az *ivanovi* logika azonban győz. *Rubasov* vállalja, hogy nyilvános tárgyaláson bélyegezze meg magát, beismerje, hogy imperialista ügynök, hogy a Nagy Egyes ellen merényletet szervezett, hogy a forradalom megdöntésére törekedett. A kihallgatás ugyan a fizikai megtörést is alkalmazni próbálja vele szemben: napokon át nem hagyják aludni, a kihallgatás alatt állandóan a szemébe világít egy elviselhetetlen fényű lámpa stb. *Rubasovot* azonban fizikailag nem lehet és nincs is értelme megtörni. Az együttműködésre korábbi életének logikája és a párt iránti feltétlen hűsége bírja rá.

Csak a tárgyalás után, a szolgálat, a kötelesség terhétől megszabadulva, kivégzésére várva lehet újra lelkipurdálás nélkül magánember és engedi meg magának, hogy ismét felszínre kerüljön tudatában az évtizedekig elnyomott „én”-tudat és „az óceáni érzés”. Ez utóbbi olyan sajátos transzcendens élmény, amely az egyén és az univerzum titkos, magasabb rendű egységének sejtelme:

„Negyven esztendeig úgy élt, hogy szigorúan betartotta a szerzetesi fogadalmat, amit a Pártnak tett. Tartotta magát a logikus számítás szabályaihoz. A józan ész marósavával égette ki tudatából minden maradványát a régi, logikátlan erkölcsnek (...) És hova jutott? Ivanov és Gletkin cáfolhatatlan logikájú levelezései egyenesen a nyilvános tárgyalás kísérteties bábsházába torkolltak. Meglehet, nem való az embernek minden gondolatot végiggondolni a logikailag adódó legvégső következtetés levonásáig.

(...) Visszatekintve a múltjára, most úgy látta, hogy ámokfutó volt negyven esztendeig – a tiszta ész ámokfutója. Meglehet, az sem való az embernek, hogy minden régi köteléktől megszabaduljon, s a „Ne tegyed ...” minden fékjét kioldva száguldjon egyenesen célja felé.

(...) Nyilván nem elég csupán rányitni az ember szemét valamely célra és aztán kést nyomni a kezébe: mert nem való neki késsel játszani, kísérletezgetni.”

A tiszta ész ámokfutója az etikum köteléke nélkül, késsel a kézben valóban nem az Ígéret Földje felé indul. A kanti etika parancsának félretolása csak addig jelenthette a *nietzschei* értelemben vett felszabadulást a keresztény morál alól, amíg nem intézményesült, amíg egy totális hatalom napi gyakorlatává nem vált.

„Gletkin mindent, ami történt, azzal az elvvel igazolt, hogy meg kell védeni az erődöt. De közben belülről milyen lett az a vár? Betonból nem lehet Édenkertet építeni. Igen, megvédi a fellegrát, de immár semmi értelme az erődítménynek, nem mutat immár példát a világnak semmiben. A Nagy Egyes uralma beszennyezte a Szociális Állam eszméjét (...) Félárbocon csüng a Forradalom lobogója.”

Attól tart-e végső számításban, hogy cél az alkalmazott eszközök következtében „elvész előle a ködben” és „most a nagy sötétség ideje jött el.” A hit és a kétség ambivalenciája gyötri utolsó perceiben. Előbb abban reménykedik, hogy a mozgalom megújul majd, és eljön az idő, amikor azt fogják hirdetni, hogy „csak az eszközök tisztasága szentesítheti a célt”. Majd utolsó gondolatai a bibliai Mózeszt idézik, aki ugyan negyven évig bolyongott a pusztában, de végül legalább megpillanthatta az Ígéret Földjét. Neki, *Rubasov*-nak azonban úgy kell meghalnia, hogy már nem tudja, létezik-e egyáltalán az Ígéret Földje, ahová ő és társai elindultak népükkel:

„De ugyan hol van az Ígéret Földje?

Létezik-e egyáltalán, eljuthat-e oda valaha is a pusztában bolyongó emberiség? Nagyon szeretett volna választ kapni erre a kérdésre, amíg még nem késő. De Mózesztől is megtagadtatott, hogy belépjen az Ígéret Földjére. Csakhogy ő megláthatta legalább a hegy tetejéről a lábainál elterülő Kánaánt. (...) Őt azonban, Nyikolaj Szalmanovics Rubasovot senki sem vitte fel semmiféle hegytetőre, ahonnan letekinthetett volna; bármerre nézett, ő mindenfelé csak pusztaságot látott és éji sötétséget.”

A regény művészi rangját a téma izgalmasságán és időszerűségén túl a kidolgozás bravúrja jelenti. A mű szövegének nagy része *Rubasov* belső monológja, börtönbeli jelenének és az oda vezető útnak ökonomikus összefogása. Olyan tudatregény, tudatfolyam, amely – ellentétben például *Camus Közöny* – nem egyes szám első személyben íródott. A narrátor mindvégig fenntartja a külső és belső nézőpont kettősségének lehetőségét a harmadik személyű előadásmóddal, anélkül, hogy érvényesítené így szerzett jogait. Az olvasó mindvégig arra kényszerül, hogy a hőssel élje át, gondolja végig a *Rubasov*-féle morális és filozófiai döntések logikáját, anélkül, hogy a narrátor jelezne bármiféle értékítéletet a hőssel szemben. Koestlernek sikerült regényében egy tudat olyan pontos rekonstrukciója, amely művészi hitelével ragadja magával az olvasót, és nem kínál semmiféle didaktikus megoldást, annak ellenére, hogy az író számára fontos értékek (humanizmus, demokrácia, személyes szabadság, morális felelősség stb.) érzékelhető afirmációt kapnak a szilárd és totális hatalommal mint egyetlen céllal és értékkel szemben.

Nem politikai regény tehát Koestler műve, hanem egy korszak, egy nemzedék és vele együtt a 20. század nagy filozófiai, etikai, pszichológiai, világnézeti választásait vizsgáló művészi alkotás, amelynek időszerűsége az elmúlt évszázadban évtizedről évtizedre csak nőtt.

Válogatott bibliográfia

Koestler önéletrajzi írásai:

Scum of the Earth (1941)

Arrow in the Blue (1952)

The Invisible Writing (1954)

Regényei:

The Gladiators (1939)

Darkness at Noon (1940)

Arrival and Departure (1943)

Thieves in the Night (1946)

Esszéketetei:

The Yogi and the Commissar (1945)

Promise and Fulfilment: Palestine 1917-1949. (1949)
The God that Failed: Six Studies in Communism (1950)
Lotus and the Robot (1961)
The Trail of Dinosaur (1955)
Drinkers of Infinity (1968)
The Heel of Achilles (1974)

Tanulmányok, tudományos munkák:

Insight and Outlook: An Inquiry into the Common Foundation of Science, Art and
Social Ethics (1949)
The Sleepwalkers: A History of Man's Changing vision of the Universe (1959)
Beyond Reductionism: New Perspectives in the Life of Sciences (1969)
The Thirteenth Tribe (1976)

A róla szóló irodalomból:

HAMILTON, I, Koestler. A biography. Secker & Warburg, London, 1982.
MIKES, G.: Arthur Koestler. The Story of a Friendship. André Deutsch, London, 1983
HIDEGKÚTI, Béla: Koestler emlékkönyv. Hyde Publication, Chicago, 1985.

Megjelent: In: Műhely 1989.3. 71-78. o.

